

НОВИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ РЕАЛНОСТИ И ТРУДЪТ (ТЕОРЕТИЧНИ КОНЦЕПЦИИ)

Елка Сярова*

Резюме:

През последните години се разгръща информационно-комуникационна революция, свързана със значителни промени в сферата на технологиите, софтуера и комуникациите и прехода към нов тип икономика, която е обобщена от някои автори и като "революция на концепциите" (П. Дракър). Като предпоставка и резултат от това настъпват и значителни промени в мястото и ролята на човека в производствената система.

Целта на настоящата студия е бъдат обобщени главните характеристики на новия тип икономика, като при интерпретирането на основни концепции за нея, да се систематизират протичащите успоредно с нейното формиране промени във формите на приложение, функциите, характера и съдържанието на труда.

За постигането на основната цел и задачите на изследването се прилагат традиционните методи на индукция и дедукция, историческият и логическият подход, методите и средствата на сравнителния анализ.

Направеният анализ налага извода, че трудът в новата икономика се отличава значително от този в предходните етапи на развитие на икономиката. Неговата еволюция следва тенденцията за по-динамично развитие, за използването на по-висококвалифицирани кадри, за все по-масовото прилагане на различни гъвкави форми на заетост.

Ключови думи: теоретични концепции, нова икономика, информационна икономика, функции и характеристики на труда

JEL: B52, F6, F66, J24, O14

Abstract:

In recent years unfolds an information communication revolution, associated with significant changes in technology, software and communications, and the transition to a new type of economy, which is summarized by some authors as the "revolution of the concepts" (P. Drucker). As a precondition and a result occur also significant changes in the place and role of humans in the production system.

* Елка Николаева Сярова, асистент в катедра "Политическа икономия", УНСС, email: e_pirimova@yahoo.com

The goal of the current paper is to summarize the main features of the new type of economy, as in the interpretation of key concepts for it to systematize the ongoing changes in the forms of application, functions, nature and content of work.

For the achievement of the basic goal and tasks of the research will be applied the traditional methods of induction and deduction, the historic and the logical approach, methods and means of the comparative analysis.

The analysis led to the conclusion that the work in the new economy differs significantly from that in the previous stages of the development of the economy. Its evolution follows the trend of more dynamic development, the use of more highly qualified staff, the increasingly widespread application of various flexible forms of employment.

Key words: theoretical concepts, new economy, information economy, functions and characteristics of labor

JEL: B52, F6, F66, J24, O14

Увод

През последната четвърт на миналия и в началото на настоящия век процесите на икономическа интеграция, регионализация и глобализация осезаемо се задълбочават. В резултат от това настъпват изменения в икономическо, социално, технологично и дори в политическо отношение, които имат специфични параметри и отражения на национално, регионално и световно (глобално) равнище. В условията на постепенно променящата се структура на икономиката изпъква нарастващата роля на информационните и комуникационните технологии и знанията, които се ускоряват допълнително под въздействие на регионализацията и глобализацията. Във връзка с разгръщането на тези процеси се задълбочават взаимовръзките и придобиват нови измерения отношенията между микро- и макроикономическите субекти, между отделните държави, организации и хора.

Разгръщането на тези процеси води до изменения в проявленията и изискванията към труда, в неговите основни характеристики, в изпълняваните от човека трудови функции, както и в структурните компоненти на търсенето и предлагането на труд. Разширява се ролята на знанията и степента на квалификация на хората, развиват се нови професии, адекватни на промените настоящи и очакваните в по-близко бъдеще водещи, перспективни икономически сфери и отрасли. Трансформациите във функциите на труда, в мястото и ролята на човека в производствения процес, генерират постепенно изместване на центъра на тежестта от фактора труд към човешкия капитал и разнообразните му качествени признаци. След навлизането и по-масовото разпространение на новите информационни технологии се променят

нят времеви и пространствени параметри и граници на проявленията на труда, нарастват ефектите от формирането на социалния капитал и социалните мрежи.

Новите процеси и отраженията им предизвикват засиления интерес на изследователите към тях, в отговор на което се конструират и нови теоретични концепции.

В настоящата студия ще се интерпретират и подложат на критичен анализ основни теоретични концепции за налагащия се нов тип икономика, с фокус върху систематизиране на главните ѝ характеристики, на основата на които ще се систематизират протичащите изменения във формите на приложение, функциите, характера и съдържанието на труда.

1. Основни концепции за "новата" и "информационната" икономика

Новите процеси и тенденции, които протичат през последните години, рефлектират и допринасят за значителен ръст на външната търговия и на входящите и изходящите потоци на преките чуждестранни инвестиции, задълбочаване на процеса на интернационализация едновременно на стоковете и на финансовите пазари, създаване на транснационално интегрирано производство, във връзка с което се увеличава броят и се засилва ролята на транснационалните корпорации. Като отражение на всичко това се ускорява постепенно извършващото се и специфично за съвременния етап по-тясно обвързване и преобразуване на националните икономики в една нова глобална икономика. Съвкупността от всички тези взаимно свързани процеси получава обобщен израз в понятието икономическа "глобализация". Затова и З. Младенова отбелязва, че "глобализацията на икономиката може да се определи като процес на постепенно преодоляване на относителната икономическа обособеност на националните стопанства на отделните страни и интегрирането им в една бъдеща единна световна икономика." (Младенова, 2002, с. 10)

В основата на глобализационния процес е и същевременно протичащата информационно-комуникационна революция, чиито постижения намират все по-широко приложение във всички аспекти на живота на хората – в професионален и в личен план, при формирането и изпълнението на ролята и функциите им в процеса на производството и потреблението. С особено значение са интернет връзките и новите средства за комуникации, които разкриват нов, бърз и леснодостъпен виртуален хоризонт. Те съдействат за премахване и/или преодоляване на пространствените ограничения, увеличават достъпността и степента на информираност на икономическите субекти и с това встъпват в ролята на една от важните предпоставки за задълбо-

чаване на интеграционните и на глобализационните процеси. Затова и като дава синтезиран израз на най-дълбоката същност на процеса на глобализация на икономиката, Дж. Стиглиц обобщава, че "В основата си това е по-близката интеграция на страни и хора по света, предизвикана от огромното съкращаване на разходите за транспорт и комуникация и от разрушаването на изкуствените прегради пред потоците от стоки, услуги, капитал, знания и (в по-малка степен) хора." (Стиглиц, 2003, с. 10) Всички това се съпътства от съществени промени в структурата на икономиката, в която се развиват все по-ускорено дейностите от сферата на услугите, обособява се и се развива бързо нов сектор - информационно-комуникационният сектор (ИКТ). В новите условия неизбежно търпят видоизменение и голяма част от характеристиките на труда, поставят се други изисквания към прилагания физически и предимно умствен труд, към основните умения, интелектуалните способности и квалификацията на хората.

Множество съвременни изследвания акцентират върху тези промени като ги интерпретират като главни репери на съвременната трансформация на икономиката, фундамент на формирането на един качествено нов тип икономика. В огромното разнообразие от схващания и прилаганите в тях специфични системи от критерии се оформят и предлагат различни наименования и характеристики, обозначения не само като "нова икономика", а също и като "икономика на знанието" (Drucker, 1969), "постиндустриално общество" (Бел, 1999), "цифрова икономика" (Тапскот, 2001), "мрежово общество" (Кастелс, 2004), "трета вълна" (Тофлър, 1991) и др. Още в периода между края на 50-те и средата на 70-те години на 20 век в теорията навлизат и все повече термини, индикиращи за навлизане в друг, нов етап от развитието на обществото и икономиката и започващи с представката "пост" – сред тях са "постбуржоазно общество", "посткапиталистически строй", "постпазарно общество", "посттрадиционно общество", "постцивилизационно общество" и др. (Василев, 2012, с. 21). Те имат за цел, от една страна, да подчертаят различията с предишните етапи от развитието на икономиката и обществото, и от друга страна – да открият спецификата на новите реалности.

При отчитане на своеобразието на отделните схващания, на техните различни опорни пунктове, поэтапно усъвършенстване и допълване, все пак се установява, че "постиндустриалното общество", подложено от Д. Бел на детайлен анализ в неговия бележит труд "Настъпващото постиндустриално общество" (Белл, 1999), е безспорно едно от най-широко употребяваните и утвърдили се определения. За настоящето изследване по-специално значение има, че Д. Бел поставя особен акцент не само върху засилващото се изтласкване на прякото участие на човека в процеса на производството, а също и върху нарастващата технологизация и изместването на фокуса върху

науката, информацията и знанията, които ще станат водещи за определянето на потенциала и развитието на икономиката и всяко едно общество. Като най-важен икономически признак на постиндустриалното общество Д. Бел откроява експанзията на производството на услуги и информация. При това интересът му е съсредоточен върху промяната на секторите, в които е заета основната част от работната сила – тъй като от селското стопанство и обработващата промишленост трудът се измества все повече към сферата на услугите – търговия, транспорт, финанси, здравеопазване и др. Наред с това обаче Д. Бел подчертава, че постиндустриалното общество няма да замести изцяло индустриалното, така както индустрията не е премахнала изцяло аграрния сектор. Това е един вид еволюционна смяна на водещия сектор, а не революционна негова подмяна.

В контекста на тези свои специфични възгледи и като задълбочава анализа си в някои главни направления, Д. Бел очертава и основните характеристики на постиндустриалното общество, които включват:

- централна роля на теоретичното знание;
- създаване на нови интелектуални технологии;
- ръст на класите, носители на знание;
- преход от производството на стоки към производството на услуги;
- изменения в характера на труда;
- нова роля на жените;
- науката достига до своето зряло състояние. (Василев, 2012, с. 24-25)

В по-малка или по-голяма степен, пряко или косвено тези характеристики се отнасят всъщност до по-различната роля на човека в това ново общество, до настъпващите промени във функциите и приложенията на труда в производството, до интензифициращото се и стимулирано развитие на нови икономически сфери и видове дейности.

Сред новите теоретични концепции изпъкват и трябва да се отдаде заслужено внимание също и на схващанията на П. Дракър, които се разработват и аргументират от по-различни изходни позиции и чрез прилагането на друга съвкупност от критерии. Като конструира и прилага определението "пост-капиталистическо" към новото общество, той внася пояснението, че то няма да е нито антикапиталистическо, нито некапиталистическо. В контекста на един от най-значимите му изводи изпъква, че в това ново общество няма да се разчита на класическите производствени фактори, защото "нито капиталът, нито природните ресурси (светая светих на икономистите), нито трудът ще бъдат основен икономически източник... Това е и ще е знанието." (Дракър, 2000, с. 13) П. Дракър подчертава, че две практически приложения на знанието в работата – а именно продуктивността и иновацията, ще създават стойността в новата икономика, а водещите социални групи ще са работещите в областта на познанието – които той обозначава като "администра-

тори на знанието". Една от осезателните разлики с капиталистическото общество се свежда до това, че тези работещи със знание хора ще притежават както средствата за производство, така и оръдията за производство – защото те се отнасят все повече до знанието, информираността, квалификацията, които са навсякъде с тях.

Именно тези базисни особености дават на П. Дракър основанието още през 60-те години, в предисловието на гл. 12 от книгата си "Епоха на хаоса" (Drucker, 1969), да въведе и станалият след това широко използван термин "икономика на знанието". С него той поставя акцент върху използването на знанията при осъществяването на процеса на материалното производство и създаването на услуги. В процеса на усъвършенстване на концепцията си, в края на 80-те години на 20-ти век Питър Дракър достига до извода, че "знанието се превърна в истински капитал за една развита икономика... и след като стана основният ресурс на икономическото развитие, обществото е обречено да еволюира в общество на постбизнеса, в общество на знанието" (Дракър, 1992, с. 181-186). Повече от четвърт век по-късно може да се твърди, подкрепено и с редица допълнителни основания, че историята напълно оправдава този извод.

Множество изследователи допълват значението и усъвършенстват представата за подобен тип икономика. Те доразвиват тезата, че фактори като знание, образование и интелектуален капитал, които като правило излизат извън традиционните производствени фактори на класическата и неокласическата икономическа теория, придобиват все по-голямо значение и дори вече заемат не по-малко важно място сред тях. Това е естествен резултат от факта, че по същество икономиката на знанието извежда на преден план и подсилва значението на университетите, високите технологии, подчертава интеграцията на мултинационалните изследователски дейности, както и на бизнес услугите и финансовото посредничество. В нейни организационни форми се превръщат високотехнологичните паркове, клъстерите, многонационалните междуфирмени мрежи, стратегическите алианси.

Така например в доклад на Ян Бринкли от 2008 г. са цитирани две дефиниции за "икономика на знанието" и "общество на знанието", които съдържат в себе си и някои от вече интерпретираните техни основни характеристики (Brinkley, 2008). Според първото от тези определения "Идеята за икономика, задвижвана от знание, не е просто описание на високотехнологични индустрии. Тя описва една нова група източници на конкурентни предимства, които могат да бъдат приложени във всички сектори, компании и региони. От селското стопанство до софтуера и биотехнологиите." (Leadbeater, 1999) Във второто определение акцентът е поставен върху това, че "Обществото на знание е по-широко понятие от просто увеличения ангажимент към изследвания и развитие. То покрива всеки аспект на съвременната икономика,

където знанието е в центъра на добавената стойност – от високотехнологичното производство и информационно-комуникационните технологии през услугите на знание до открито творческите индустрии като медии и архитектура." (Кок, 2004)

Ако концепциите на Д. Бел и П. Дракър се възприемат като базови за новото общество и икономика, може да се заключи, че в рамките и на двете, едновременно като причини и последици, се подчертават настъпващите забележими промени в характера, приложенията и функциите на човека и труда. Чувствително нарастват умствените елементи при приложението на труда, но те се и видоизменят в сравнение с техните особености в рамките на предходни етапи от развитието на труда. В миналото умственият труд изтласква във все по-голяма степен физическия, но те двата остават тясно свързани с функциониращия и господстващ в икономиката физически капитал (производствените машини и съоръжения). В новата икономика се развиват все повече сфери и дейности, в които човекът със своите знания и умения заема преимуществено място и значение, придобива и има решаващ принос за резултатите от икономическата си дейност. Към това предразполага експанзивното развитие на дейностите от сферата на услугите (нематериалното производство), в които се ползват нови интелектуални, комуникационни и информационни технологии и са необходими в несравнимо по-ограничена степен отпреди типичните производствени машини и съоръжения. Променят се доминиращите фактори на производството, необходимите и използвани в процеса на производството (насочено вече предимно към услуги) форми на капитала. Като резултат от това нараства неимоверно, но и се видоизменя и ролята на човека в икономическите процеси. Може да се проследи един своеобразен преход от преимуществено застъпването в предходни етапи на развитие количествени изменения във водещите производствени фактори, обуславящи екстензивен тип на растежа на производствените резултати, към качествените характеристики на прилаганите в икономическата дейност форми на капитала. Те предпоставят модернизиране и усъвършенстване, а с това и повишаване на производителността на физическия капитал, но успоредно с това и нарастваща необходимост от вложения (инвестиции) в човека, трансформиращи го в друг, нов фактор - човешки капитал. Паралелно с това нараства производителността на човешкия труд, изпъква ориентацията към повишаваща се роля и преимуществено проявление на предпоставките на интензивния тип на икономически растеж.

Преходът и все по-тясното обвързване на тези тенденции с развитието на новите технологии са още по-добре обосновани и обобщени в разгръщането на една друга концепция - тази за "информационното общество". Тя се появява още през 60-те и 70-те години на 20 век в Япония, като съчетава в себе си идеите за "постиндустриалното общество" на Д. Бел и за "новото

индустриално общество" на Дж. Гълбрайт. По-късно концепцията се развива и усъвършенства от американски и европейски изследователи като Фр. Маклъп, Т. Умесао, М. Порат, Т. Стоунер и др. (Василев, 2012, с.33-34) Тя се опира на разбирането на С. Дятлов, че развитието на обществото е преминало през седем информационни революции (Дятлов, 2000, с. 77-85), в резултат от които е настъпила определена трансформация на социалните и икономическите отношения. Тези революции С. Дятлов отнася съответно до:

1. Първа информационна революция - свързана с появата и развитието на езика и членоразделната човешка реч.
2. Втора информационна революция - която обхваща създаването и последиците от писмеността.
3. Трета информационна революция - в основата на която е разработването на книгопечатането.
4. Четвърта информационна революция - предизвикана от изобретяването на електричеството и използването му в производството и живота на хората.
5. Пета информационна революция - отнасяща се до сътворяването на микропроцесорната технология и появата на персоналния компютър, компютърните интегрални схеми и мрежи.
6. Шеста информационна революция - при която на преден план изпъква развитието на трансграничните глобални информационни и телекомуникационни мрежи.
7. Седма информационна революция - чиито корени са в една глобална биоквантова, компютърно персонифицирана мрежова информационна технология, свързана с възникването на невеществени квантово-полеви технологии за предаване и възпроизвеждане на информация.

В пряка връзка и голямо сходство с концепцията за "информационно общество" се развива и схващането за "информационната икономика". Терминът придобива популярност след публикуването през 1996 г. на труда на М. Кастелс, озаглавен "Информационната епоха: икономика, общество и култура"[1]. В него той представя едно от най-изчерпателните определения за новотрансформираната съвременна икономика, в което ясно проличава нейният многолик характер. Така според М. Кастелс: "През последната четвърт на двадесети век в световен мащаб възникна един нов тип икономика, която аз наричам информационна, глобална и мрежова (к.м. – Е. С.), с цел да разкрия нейните основни отличителни характеристики, както и да подчертая тяхното взаимно преплитане." (Кастелс, 2004, с. 82) В посока по-обстойно разтълкуване на всяка от тези три базисни характеристики поотделно, М. Кастелс разкрива допълнителни особености на съвременния етап от развитието на икономиката и обществото. Той подчертава, че икономиката "е информационна, защото производителността и конкурентоспособността на нейните единици

или стопански субекти (било то фирми, региони или държави) зависят в основна степен от тяхната способност да генерират, обработват и прилагат ефективно базираната на познанието информация (к.м. – Е. С.)." Наред с това е важно, че "Икономиката е глобална, защото ключовите дейности на производството, потреблението и стокооборота, както и техните компоненти (капитал, труд, суровини и материали, управление, информация, технология, пазари) са организирани в глобален мащаб." Същевременно обаче тя е и "мрежова, защото при новите исторически условия генерирането на производителността и осъществяването на конкуренцията става посредством и в една глобална мрежа на взаимодействие между бизнесмрежите." Като концентрира вниманието си върху зараждането, корените и главните предпоставки за развитието на подобен тип икономика, М. Кастелс достига до обобщението, че "Тази нова икономика възниква през последната четвърт на двадесети век, защото революцията на информационните технологии осигурява необходимата материална база за нейното изграждане" (Кастелс, 2004, с. 82).

В тези ясно изразени и систематизирани възгледи на М. Кастелс следователно изпъкват като водещи три характеристики, на основата на които съвременната икономика се трансформира в "нова" икономика – това е по същество едновременно информационна, глобална и мрежова икономика. В тях са инкорпорирани и основните нови видове проявления и функции на труда, които се изпълняват от човека. Макар те да се подчертават преди всичко във връзка с информационния характер на икономиката, новата роля на човека и труда присъства и в особеностите ѝ като глобална и мрежова икономика.

Някои други автори, като например А. Курицкий, основавайки се на голямото многообразие на термини и близките им преплитачи се дефиниции, поставят знак за равенство между "информационна икономика" и "икономика на знанието". Според А. Курицкий "информационната икономика решава своята главна задача – да изработи препоръки за ефективното прилагане на принципите на информационните технологии в конкретни области на обществения живот, неразривно свързани с практиката на стратегическото планиране за реструктуриране на производството. Практическото приложение на знанията на информационната икономика, по такъв начин, е всестранно свързано с перспективите на развитие на съвременния технологичен потенциал на обществото, с авангардни отрасли, осигуряващи икономически растеж и благосъстояние на населението на индустриално развитите страни" (Курицкий, 2000, с. 51).

Подобаващо място в по-горе интерпретираните концепции и в изследванията на редица други автори се отделя на въпроса за предпоставките за развитието на "информационната икономика". Сравнително изчерпателно

и точно обобщаване на предпоставките, довели до създаването на "информационната икономика", представя например Й. Василев и отнася към тях:

- Въвеждането на автоматите в сферата на материалното производство в средата на XX в.;
- Въвеждането и широкото разпространение на микропроцесорите и промишлените роботи към края на 70-те години, което прави възможна пълната автоматизация на промишленото производство;
- Преминаването към всеобщ процес на механизация и компютризация от ниво на пряко създаване на богатата до ниво на тяхното управление в средата на 80-те, което води до изместване на фокуса върху нематериалния ресурс – информацията;
- Стартирането на експлоатацията на интегрирани информационни системи през първата половина на 90-те години;
- Развитието на съвременните информационни технологии и телекомуникациите, което способства развитието на глобализацията през втората половина на 90-те години. (Василев, 2012, с. 118-119)

Разнообразието от схващания и термини, с които се обозначава "новата" икономика, е резултат от различните перспективи, от които тя се разглежда. Въпреки това почти не се срещат автори, които да не поставят в основата на новата икономика т. нар. "информационна революция". Затова според нас са налице достатъчно основания да приемем един от обобщаващите изводи на П. Дракър, че "Това не е революция в технологиите, машините, техниката, софтуера или скоростта. Това е революция в концепциите." (Дракър, 2000, с. 99)

Всъщност новите информационни технологии могат да бъдат открити и намират приложение във всички сфери на човешката дейност, макар и в специфична степен. Те опосредстват установяването на неограничен брой връзки между различните сфери и субектите на всяка една дейност, правят възможно взаимодействието на всяко ниво – от чисто човешко до национално и наднационално. Всичко това прави неизбежно оформянето на една дълбоко взаимозависима икономика, която има възможността да прилага на всички нива постигнатия напредък в областта на технологията, познанието и управлението, дори нещо повече – тя вече няма избор освен да прилага този напредък. Съвременната глобална икономика вече е влязла във водовъртежа на леснодостъпната информация, бързо разширяващото се знание и мигновено прилагащите се иновации, които променят нейната структура.

Именно тази повсеместна "мрежовизация", наред с "информационната революция" са основните двигатели на прехода от индустриалната епоха към епохата на информационното общество, който от своя страна е съпроводен от сериозни изменения в геоикономически и геополитически план.

Дори нещо повече. М. Кастелс въвежда още един термин - "информационизъм" като стоящ в основата на новата обществена структура, която се налага под различни форми спрямо спецификите на отделните държави и региони. Според американския учен от испански произход тези нови общества са организирани на базата на човешки процеси, структурирани от исторически обусловени отношения на:

1. *производство* – разглеждано като въздействие на човека върху материята с цел получаване на продукт, една част от който ще бъде потребен (консумиран), а друга акумулиран като излишък за по-нататъшно инвестиране в съответствие с комплекс от обществено обусловени цели;
2. *опит* – разбира се като въздействие на човека върху самия него, определено от взаимодействието между неговите различни биологични и културни идентичности и изградено на базата на непрекъснат стремеж за задоволяване на човешките потребности и желания;
3. *власт* – разглеждана като взаимоотношение между човешките субекти, което въз основа на производството и опита налага волята на някои от тях върху останалите посредством потенциална или действителна употреба на насилие, привеждано в сила от обществените институции. (Кастелс, 2004, с. 30)

Икономиката и политиката винаги вървят ръка за ръка и ако М. Кастелс издига тезата за "информационна икономика", то Дж. Стиглиц въвежда понятието "политическа икономия на информацията" (Стиглиц, 2008, с. 44). С него той подчертава важността на адекватната информация и на преодоляването на информационната асиметрия не само в икономиката, но и в политиката. Дж. Стиглиц отбелязва нарасналото значение на информацията в политическите процеси и в колективното вземане на решения.

2. Новите концепции и основните промени в характера и проявленията на труда

Концепциите, свързани с новия тип икономика, ориентирана към знанието, информацията и новите технологии, поставят ясен акцент върху човека като основен реципиент на знанията и по този начин като център и основа за развитието на самата нова икономика. Това налага с още по-голяма сила необходимостта да се обърне по-специално внимание върху развитието и усъвършенстването на човешкия потенциал с всички възможности и проблеми, пред които би могло да се изправи новото глобално общество.

Съвсем естествено се налага изводът, че наред с всички останали промени, могат да се очакват и настъпват такива и в областта на труда, неговите характеристики и проявления. Концепцията за "информационната икономика"

ка" например се дефинира от авторите като такъв тип стопанство, в което основният производствен ресурс е информацията и по-голямата част от работната сила в страните с такъв тип икономика се пренасочва и занимава с производството, преработката и разпространението на информация. Важно е да се подчертае, че тази работна сила се формира по съвсем различен начин. При нея централно място заемат образованието, различни видове квалификация, надграждащото образование. Образователната система сама по себе си е част от информационното производство, тя има основно значение за информационното общество, тъй като въздействието, което оказва върху него, има траен и дългосрочен ефект. В тази връзка следва да се отбележи, че дори и тя също е значително видоизменена вследствие на навлезлите нови технологии. Методите и средствата, които се прилагат при провеждане на обучението на необходимата понастоящем и още повече на бъдещата работна сила, са коренно различни от използваните в процеса на професионалната подготовка на предходните поколения. Сред тях все по-широко място заемат интерактивните методи, съвременните техника и оборудване – мултимедийни, дистанционно управлявани и в различна степен компютризирани устройства. Периодът от време, който се изисква за формирането, поддържането и подобряването на уменията и характеристиките на новия производствен фактор – човешкия капитал, става все по-продължителен, превръща се в своеобразно обучение през целия живот на хората. В това се състои и още едно различие между него и фактора труд, заемал ключово място в икономическите дейности на човека от миналото.

Като обобщение на интерпретираните сравнително нови теоретични концепции според нас се налагат няколко комплексни извода относно труда и промените в него:

- Настъпват определени изменения в двата традиционни фактора на производството – капитала и труда. Те са свързани, от една страна, с нарастващото участие и роля на човека и труда му, и от друга страна, с промени във формите на капитала, доминиращи и участващи при създаването на продуктите – стоките и услугите.
- Именно предвид на това според нас е основателно и оправдано, че почти всички систематизирани от различни гледни точки особености на икономиката на настоящия етап (и по-специално характеристиките на Д. Бел) са пряко свързани с човека и новите аспекти на неговия труд. При отдаваната централна роля на знанието всъщност се утвърждава и новата, по-голяма, трансформираща се в решаваща роля на човека в производствения процес. Защото човекът е носител на знанията, едновременно създава и прилага придобитите теоретични познания с икономическа цел. Благодарение на разширяването, обогатяването и усъвършенстването на знанията става възможно човекът да създаде

и използва нови интелектуални технологии. Те са предназначени да облекчат условията за приложение на труда на хората, да подобрят резултатите от него – да се увеличи производителността на труда, да се разнообрази производството като се създават повече видове продукти (стоки и услуги), да се повишат качеството, функционалността, начините и сферите на приложението им. С това се индуцират предпоставки за по-различен тип динамика на икономическите процеси [2], принос за която има разрастването на относителния дял на сферата на услугите, в която намира все по-широко и явно (видимо) приложение човешкият труд.

- В рамките на новите особености на икономиката се включват и настъпващите промени в относителните дялове на производството на стоки и производството на услуги. Но те не се дължат на реално свиване на материалното производство. Напротив, мащабите на производството на сектор индустрия се разрастват и то много по-съществено в сравнение с предходните години. При това решаващият принос за него се отдава именно на настъпилите промени в мястото и ролята на човека в процеса на създаването на стоките (и услугите). В основата на новия динамизъм на икономиката застава прилагането вече не само на една, а на повече разновидности и форми на капитала – както на физическия, така и вече на човешкия капитал.
- В съвременните условия настъпват чувствителни изменения в характера на труда, които могат да се представят по-специално в няколко направления. На първо място се променя степента на самостоятелност при реализирането на заетостта, защото наред с наетите лица (които олицетворяват в буквалния смисъл фактора труд) напоследък се увеличават предприемачите, т.е. хората, организиращи и извършващи собствен бизнес, расте и групата на самонаетите лица – които работят на свободна (частна) практика. С това отбелязва относително увеличение и приложението на индивидуалния труд – т.е. стават повече случаите, в които човекът извършва или на работника се възлагат персонални задачи, резултатите от дейността му се отчитат индивидуално, заплащането на труда му се определя също на индивидуална основа. При необходимостта от по-висока квалификация на заетите нараства относителният дял на прилагания сложен труд, за изпълнението на възложените трудови функции нерядко се изисква дори работникът да е придобил повече от една квалификация, да притежава знания и умения за извършване на повече взаимно свързани и допълващи се операции и дейности. Характерът на труда се променя и по линия на разнообразяването на изпълняваните действия – което

е още една разлика с предишни етапи от развитието на труда, в които преобладава широкото разпространение на дейности с еднообразен, монотонен характер. На мястото на рутинния труд и преди ценените физически умения става все по-необходим и се търси в по-голяма степен умственият и предимно творческият труд – с по-висока степен на участие на интелекта на човека, на неговите способности за намиране на нови решения в областта на приложението на труда му. При отчитане на по-интензивното обновяване на използваните в производството техника и технологии, особено в сферата на услугите, за сметка на универсалния в съвременността нараства делът на специализирания труд. Оттук може да се обобщи, че като цяло и съпоставено с предходните етапи, трудът става многостранен, по-разнообразен, при това и по-съвършен. При това има основания да се твърди, че се осъществява "един непрекъснат процес на сближаване на физическия труд с умствения и на умствения с физическия" (Джурова, 2007, с. 60) труд.

- Наред с характера съществено изменение претърпява и съдържанието на труда. Върху него оказват най-осезателно влияние усъвършенстването на средствата за производство, по-интензивно протичащият процес на техническо и технологично обновяване на производството, на изобретяване и внедряване на научно-техническите постижения.

В по-конкретни детайли новите особености на характера и съдържанието на труда могат да се разкрият на базата на сравнение между проявленията му при предходната (старата) и "новата" икономика. По-различната роля на човека в икономиката дава тласък в разработването на теорията за човешкия капитал.

3. Сравнителни характеристики на индустриалната и информационната икономика и новите проявления на труда

С цел по-ясно открояване на специфичните фактори на производството и променящия се характер на труда в съвременността може да се извърши сравнение между особеностите на широко разпространената преди индустриална икономика и новата информационна икономика. Видоизменящата се роля на различни структурни елементи на условията и факторите на производството и растежа е в унисон с нарастващата роля на човека във всеки следващ етап от развитието на труда. В редица направления тя трасира пътя на частичното трансформиране на класическия фактор труд в нов вид капитал, необходим и използван в производството – какъвто е човешкият капитал.

Наред с вече разкритите дотук особености на новия тип икономика, в други изследвания са застъпени и нейните сравнителни характеристики.

Така например Б. Корнейчук извършва систематизация на основната част от съществените различия между двата типа икономика – индустриална и информационна, съсредоточена в десет важни аспекта (вж. табл. 1.).

Таблица 1. Основни сравнителни характеристики на индустриалната и информационната икономика*

Аспект	Икономика	
	<i>Индустриална</i>	<i>Информационна</i>
Продукт	Материален	Информационен
Труд**	Прост**	Творчески**
Капитал**	Физически**	Човешки**
Богатство	Външно	Вътрешно
Ценност	Разходи на труд	Време за творчество
Потребности	Много	Една
Благосъстояние	Икономическо	Креативно
Пари	Цел	Средство
Взаимодействие	Стоково	Междудличностно
Човек**	Икономически**	Креативен**

* *Източник:* Корнейчук Б., Информационная экономика, М., 2006, с. 26.

** К. М. – Е. Сярова.

Очевидно е, че разликите между индустриалната и информационната икономика от гледна точка на въпросите, отнасящи се до характера и съдържанието на труда, са големи. Прави впечатление промяната на главния акцент от материалното към духовното, от простия физически труд към творческия труд. В периода на индустриалната икономика господстващият вид труд е простият – физическият, неквалифициран труд, докато в информационната икономика приоритетно приложение намира творческият труд. В съответствие с тази особеност в едната икономика властва моделът на "икономическия човек", а в другата се утвърждава моделът на "креативния човек". Творческият труд в информационната икономика се счита за единственият плодотворен труд, за разлика от индустриалната икономика, в която това е простият труд. Тези промени настъпват в съответствие с преобразуванията във водещата форма на капитала като фактор на производството – вместо физическия капитал (сгради, машини, съоръжения, оръдия на труда)

в основен понастоящем се превръща все по-често, в повече държави в света, интелектуалният капитал – отчитащо образование, квалификация, опит.

Още в последната четвърт на 20 век въпросите, свързани с процеса на реструктуриране на икономиката и на заетостта, заемат все по-широко място и се поставят в центъра на някои теоретични концепции. Редица учени, между които бащата на политическия мениджмънт Питър Дракър и известният американски футуролог Алвин Тофлър, изследват протичащите изменения в икономическите процеси и на тяхна основа предвиждат сериозни промени във всички сфери на живота и мисленето, които ще рефлектират и върху пазара на труда и особено върху структурата на работната сила.

В своя основополагащ труд "Третата вълна" Алвин Тофлър описва работника на миналото, или както той го дефинира "работника на Втората вълна" [3], като нискоквалифициран, трудещ се в условията на стандартизация, масовизация и специализация на производството, повтарящ ден след ден едни и същи действия и извършващ едни и същи рутинни задачи (т.е. при преобладаващи приложения на монотонния труд). Вследствие на факта, че манифактурните работници са извършвали предимно предполагащи определени физически усилия и независещи от интелектуалните им способности операции, те не са се нуждаели от допълнителна квалификация или висока степен на образование, не са имали основания за надграждане и перманентно актуализиране на своите знания. Тяхната работа се е състояла предимно от механични дейности, чиито прецизност и бързина са били свързани с монотонната им многократна повтаряемост, а не с усъвършенстването на техните знания. Това от своя страна правело смяната на даден работник с друг много по-безпроблемна и неизискваща допълнителен ресурс – било е възможно всеки друг човек да застане на машината или поточната линия и в рамките на кратък период от време да усвои и усъвършенства даденото механично действие.

С присъщия си усет към развоя на процесите в бъдещето, Алвин Тофлър обаче предвижда, че с настъпването на Третата вълна ще се извърши коренна промяна във всички сфери на обществото, включително в стопанската. Той подробно описва прогреса на икономиката на Третата вълна, който неминуемо ще сложи край на масовизацията и максимизацията от миналото, ще се извърши ориентация към производството на ограничени серии продукти, отговарящи на актуалните нужди на даден сегмент от потребители. Това ще доведе, от една страна, до по-голямо разнообразие от продукти на пазара, от друга страна – до увеличаване на усилията, вложенията и разходите на фирмите за извършване на изследователска и изобретателска дейност, автоматизирани производствени машини, синтетични и високотехнологични суровини и др. Тези промени ще направят осезаема необходимостта от промяна в степента на квалификацията на работната сила, която разработ-

ва и произвежда тези продукти, прилага труда си при управлението и обслужването на новите елементи на физическия капитал (Тофлър, 1991, с. 238-239). С това броят на нискоквалифицираните работници от поточните линии ще намалее значително и по този начин "пролетариатът" ще стане малцинство, изместван все повече от "когнитариата" (Тофлър, 2002, с. 58). По тези причини А. Тофлър съвсем вярно представя една от основните промени в глобалния свят, а именно постепенно настъпващото изменение на съотношението между прилагания умствен и физически труд в производствения процес.

В друго свое изследване от началото на 90-те години на XX в., А. Тофлър издига тезата, че "Работникът на Третата вълна е работник с квалификация или със специализирани познания... Те владеят "средствата на производството" по начин, недостъпен за неквалифицираните фабрични работници" (Тофлър, 1992, с. 43). Футурологът отново прави правилно предположение като допуска, че някои професии, свързани с ръчния и физическия труд, постепенно ще изчезнат за сметка на увеличаване на броя на заетите с технически, административни, дори мениджърски функции. Функциите, които този нов тип работни места предполагат, могат да бъдат изпълнявали само от хора, притежаващи добро образование и квалификация, т.е. той предвижда, че работната сила ще бъде все по-образована и много по-високо квалифицирана, отколкото е била в миналото.

Бившият министър-председател на Холандия Вим Кок (Kok, 2004) публикува през 2004 г. доклад, в който изказва убеденост, че в близко бъдеще около една трета от работната сила (в частност в ЕС) ще е свързана пряко с произвеждането и разпространението на знание. Неговите предвиждания получават широк отзвук в рамките на европейските институции и с оглед на днешната действителност има основания да се твърди, че неговите прогнози, както и тези на други теоретици, за осезателно нарастване на броя на висококвалифицираните работници, някои от които направени преди повече от 30 години, се доближават до реалността. Към 2015 г. в рамките на Европейския съюз заетите в областта на науката и технологиите са вече почти 76,5 милиона души (По данни на Евростат: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Human_resources_in_science_and_technology_-_stocks), което възлиза на около една трета (31%) от общото заето трудоспособно население, като над половината от тях са високо квалифицирани професионалисти (55%). През последните години се запазва трайна тенденция на нарастването им, като увеличението на заетите в ЕС в областта на науката и технологиите е с 2,4% спрямо предходната година. При това само за последните отчетени три години (2012-2015 г.) техният общ брой се е увеличил с 8 млн. души (от 68,5 на 76,5 млн. души). Аналогични процеси протичат и в България. У нас заетите в тази област представляват над 36%

от всички заети лица, процентът на високо квалифицираните специалисти сред тях надвишава средния за ЕС и възлиза на 65,6%, с което страната ни се нарежда на 8-мо място в ЕС по този показател.

Предвид на тези промени в качествените характеристики на заетите, а следователно и в един от основните производствени фактори, нобеловият лауреат Гери Бекер не само отбелязва стремително нарасналия брой на високо квалифицираните кадри, но смята, че това е в пряка връзка с икономическия растеж. В това отношение трябва да се подчертае, че се увеличават предпоставките за реализиране на интензивен и по-специално на трудоинтензивен икономически растеж. Такъв тип растеж се постига именно при усъвършенстване, повишаване на квалификацията на трудовите ресурси и на производителността на труда.

Развивайки своята теория за мрежовото общество М. Кастелс извежда труда като решаващ производствен фактор в информационната икономика, при което отчита нейната висока степен на глобализация, а същевременно и паралелно протичащия процес на глобализация на работната сила. В своя труд "Възходът на мрежовото общество" той обаче отбелязва, че това важи само за високо квалифицираната работна сила, чието търсене е голямо навсякъде по света и която не се ограничава в рамките на националния пазар на труда. Пример за такава специализирана работна сила са кадрите на високо равнище: висши бизнес мениджъри, финансови анализатори, компютърни програмисти, учени и инженери, както и дизайнери, спортисти на високо ниво, политически консултанти и др. (Кастелс, 2004, с. 133)

От гледна точка на промените, които настъпват в труда, трябва да бъде взета предвид още една допълнителна разлика между индустриалната и информационната икономика, останала извън систематизацията на Б. Корнейчук. Тя се отнася до новото значение и преимуществените разновидности на инфраструктурата. В индустриалната икономика голямо значение за създаването на благоприятни условия за осъществяване на икономическите дейности имат главно производствената, техническата и в частност транспортната инфраструктура. Те подчертават необходимия комплекс от условия и елементи, които подпомагат и позволяват създаването (произвеждането) и придвижването в пространството (пренасянето на определени разстояния) на произведените материални блага (стоки). От друга страна, информационната икономика извежда на преден план генерирането и необходимостта от трансфериране на информация и знания, предвид на растящото производство на нематериални блага (услуги). При това се повишава ролята на социалната инфраструктура – образование, наука, здравеопазване и др., на съобщителната инфраструктура, и особено на информационната инфраструктура – която обхваща подходи и средства за обработване и предаване на данни, средства за информационно взаимодействие, осигуряващи достъп до информационни ресурси. В тясна връзка със социална-

та инфраструктура все по-голямо значение започват да придобиват т. нар. К-области (Василев, 2012, с. 135-136) – районите, в които са обособени клъстър от висше образование и фундаментални изследвания. Те са по-високо ефективни в случаите, когато дейностите в тях се финансират едновременно с публични и частни средства. Затова и може да се приеме твърдението на М. Кънев, че посредством икономиката на знанието "съюзът на бизнеса с науката преодолява взаимният им "глад": на университетите за финансов ресурс, на бизнеса – за иновации и квалификации." (Кънев, 2014, стр. 101) Поради новото мрежово предаване на информация, знания и иновации, клъстерите не са обвързани с развита транспортна мрежа, излаз на море или каквато и да била друга благоприятна инфраструктурна позиция според разбиранията на "старата" икономика. Новият фокус върху посочените три разновидности на инфраструктурата поставя ударението върху необходимото в съвременността по-високо качество на подготовка и степен на образование на специалистите, върху възпроизводството на населението и трудовите ресурси.

В контекста на друго по-детайлно сравнение между индустриалната и информационната икономика, базиращо се на реалните проявления и на обобщените в таблица 2. показатели, могат да бъдат установени още редица допълнителни различия между тях (вж. Табл. 2).

Таблица 2. Основни показатели на индустриалната и на новата икономика на знанието*

Показатели	Стара индустриална икономика	Нова информационна икономика
Пазари		
1	2	3
<i>Икономическо развитие</i>	Линейно, предвидимо	Бърза промяна, с взривни възходи и резки спадове; нестабилна посока на промени
<i>Промени на <u>пазара</u></i>	Бавни и линейни	Бързи и непредсказуеми
<i>Икономика</i>	Ориентирана към производството	<u>Ориентирана към потребителите</u>
<i>Жизнен цикъл на продуктите и технологиите</i>	Дълъг	Кратък
<i>Основни движещи сили в икономиката</i>	Големите промишлени предприятия	Иновационни, предприемачески, <u>основани на знанието</u> фирми

Продължение

1	2	3
<i>Обхват на конкуренцията</i>	Местна	Глобална хиперконкуренция
<i>Маркетинг</i>	Масов маркетинг	Индивидуален маркетинг
Предприемачество		
<i>Темповете на бизнес</i>	Бавен	Значително по-бърз, с все по-увеличаващите се очаквания на клиентите
<i>Акцент върху</i>	Стабилност	Управление на промените
<i>Подход за бизнес развитие</i>	Стратегия пирамида: мисия, визия, цели, планове за действие	Възможност за задвижване, динамична стратегия
<i>Мярка за успех</i>	Печалба	Пазарна капитализация (пазарната цена на цялата компания)
<i>Организация на производството</i>	Масовото производство	Гъвкаво и икономично <u>производство</u>
<i>Основни двигатели на растежа</i>	Капитал	Хората, знания, способности
<i>Основни източници на <u>иновации</u></i>	Изследвания	Изследвания, системни иновации, управление на знанията, интеграция, създаване на нови предприятия, рискови стратегии, нови бизнес модели
<i>Основни технологии</i>	Автоматизация и механизация	Информационни и комуникационни технологии, е-бизнес, компютърен дизайн
<i>Основни източници на конкурентно предимство</i>	Достъп до суровини, евтина работна ръка и капитали за преобразуване, намаляване на разходите чрез икономии	Отличителни възможности: върховипостижения, скорост, човешки ресурси, партньорство с клиента, конкурентни стратегии

Продължение

1	2	3
<i>Ограничен ресурс</i>	Финансов капитал	<u>Човешки капитал</u>
<i>Бизнес модел</i>	Традиционен: управление и контрол	Нов бизнес модел: фокусиран върху хората, знанието и кохерентността
<i>Вземане на решение</i>	Вертикално	Разпределено
<i>Фокус в производството</i>	Вътрешни процеси	Enterprise-широко управление на бизнес процеси в цялата верига на добавената стойност
<i>Иновационни процеси</i>	Периодични, линейна структура	Непрекъснати, системни иновации
<i>Организационна структура</i>	Йерархична, бюрократични, функционални, пирамидална структура	Системен подход, <u>архитектурен подход</u> , гъвкави, делегирани структури, овластяване на служители
Работна сила		
<i>Ръководство</i>	Вертикално, йерархично	Споделено: овластяване на служители и лидерство
<i>Характеристики на работната сила</i>	Неквалифицирана - професионално и средно образование	Високо квалифицирана - висше образование
<i>Умения</i>	Моноквалифицирани, стандартизирани	Мултиквалифицирани, гъвкави
<i>Образователни изисквания</i>	Умение или степен	Непрекъснато <u>електронно обучение</u>
<i>Отношения между управляващи и работници</i>	Конфронтация	Сътрудничество, работа в екип

Продължение

1	2	3
<i>Работа</i>	Стабилна	Зависи от пазара/рискови фактори
<i>Работници и служители, се разглеждат като:</i>	Разход	Инвестиция

* *Източник:* Kotelnikov V., New Economy: Key Features of the New Rapidly Globalizing and Changing Knowledge Economy, http://www.1000ventures.com/business_guide/crosscuttings/new_economy_transition.html

На първо място се откроява различието във водещата икономическа сфера – тя се измества от индустрията към сферата на услугите и по-специално към ИКТ сектора. Успоредно с това се извършват две съществени промени в тези фактори на производството, които изпълняват решаваща роля и се превръщат в главни двигатели на икономиката и нейния растеж. Основният двигател и източникът на богатството в пазарната икономика през последните столетия постепенно се премества от природните активи (земя и нискоквалифициран труд) към капитала под формата на материални активи (производствени машини, съоръжения, оборудване, сгради) и впоследствие към капитала под формата на нематериални активи (знание и всякакъв вид информация). Все по-голямо значение придобиват знанията, способностите и квалификацията на хората, т.е. променят се като се повишават изискванията към характеристиките, уменията, образователната степен на работната сила. Във връзка с това се ускорява формирането и се увеличава ролята на друга, относително нова форма на капитала – на човешкия капитал. При това, докато традиционните фактори на производство са ограничени и изчерпаеми, то новият фактор на производството – знанието е неограничен и неизчерпаем (Тошкова, 2005, с. 157). Това вероятно ще внесе съответни корективи в перспектива в тенденциите и потенциално възможните бъдещи темпове на растежа в икономиката.

Отчетените промени, станали реалност през последните десетилетия, неизбежно дават отражение върху структурата на производството, жизнения цикъл на продуктите, интензитета на икономическото развитие, значението на иновациите, квалификационната структура на работната сила и др. Изменят се също обхватът на конкуренцията - която се превръща от местна в регионална и от нея в глобална; организацията на производството – акцентите, в която се изместват от масовото към по-гъвкавото и икономично производство. Различия се установяват и в скоростта на икономическото

развитие – то се ускорява, въпреки че наред с това се засилва конюнктурната му нестабилност. В новите условия икономиката е ориентирана в по-малка степен към производството и в относително по-голяма степен към хората – към потребителите. Съвсем нова е и ориентацията на бизнес модела, който е фокусиран върху хората (както и върху знанието и кохерентността), настъпващите промени в отношенията между управляващите и работниците - вместо доскорошното им противопоставяне все по-широко се застъпва сътрудничеството между тях.

Показателите в таблица 2. съдържат проекции на трите основни движещи сили, които могат да бъдат поставени в основата и които благоприятстват развитието на икономиката на знанието според анализ и доклад на The Work Foundation (http://www.theworkfoundation.com/DownloadPublication/Report/41_41_KE_life_of_nations.pdf). Това са по-конкретно:

- *Потребителското търсене* - през последните десетилетия се наблюдава промяна в посока увеличаване на търсенето на услуги, създадени от индустрии, базирани на знание (на мястото на преди преобладаващото търсене на стоки);
- *Технологиите* - новите технологии намират приложение в почти всички сфери и аспекти на производствения процес и позволяват използването на свободни, незапълнени ниши на пазара (докато преди техническите и технологичните новости имаха по-ограничено приложение);
- *Глобализацията* - отворените пазари, интернационализацията на търговията в секторите на знанието, глобалният пазар на труда и достъпът до нови технологии, информация, идеи и знание ускоряват прехода към икономиката на знанието.

Процесът на трансформацията на икономиката неизбежно променя и съдържанието на труда. Стремехът за повишаване на производителността на труда все по-пряко се обвързва с оптималното използване на човешките ресурси. Тенденцията в организацията на дейността на предприятията е да се олекотява структурата, да се създава максимална гъвкавост с цел оптимизиране на разходите и постигане на максимален ефект от използването на човешкия капитал. Освен промените като ограничаване на управленските структури, премахване или свиване на някои длъжности, трансформация на трудовите характеристики, все по-масово навлизат и гъвкавите форми на заетост като непълно или плаващо работно време, работа от къщи и т.н. Една от новите форми на заетост в САЩ, която постепенно навлиза и у нас, е т.нар. "telecommuting" (Николова, 2003, с. 240) - който изобразява работата от къщи на служители, които са назначени на редовен щат, но извършват трудовите си задължения в домашни условия, посредством служебен компютър, свързан в мрежа с останалите участници и с механизмите, функциониращи в работния процес. По този начин в трудовия пазар могат да бъдат

включени групи от трудоспособни хора, които иначе биха били принудени да останат извън него - като например млади майки, отглеждащи децата си, страдащи от хронични и/или по-тежки заболявания, инвалиди и др. Все повече фирми в глобален мащаб отчитат и се възползват от предимствата, предлагани от подобни изнесени работни места - те включват намаляване на разходите по набиране на персонал, както и липсата на разходи за сгради, офиси и тяхната поддръжка. От друга страна, служителите спестяват време и разходи за транспорт и имат възможност да си намерят работа без да се съобразяват с неблагоприятните икономически условия на региона, в който живеят или в който се помещава тяхното работно място. Този начин на работа, освен всичко останало е и все по-често предпочитан от хората, защото позволява да се постигне и по-добър баланс между личния и професионалният живот, трудовите задължения могат да бъдат организирани така, че да бъдат съчетани с изпълнението на семейните задължения. Работодателите също биха могли да извлекат полза като не са принудени да се откажат от висококвалифициран служител само поради неговото преместване в друг град или поради факта, че ще ползва по-продължителен отпуск (по майчинство или друга причина). В глобален план от "telecommuting" се получават дори екологични ползи, които се изразяват в по-малко замърсяване на околната среда, посредством намаления трафик на превозни средства.

Като цяло в новите условия се интензифицират и други форми на проявление на гъвкавата заетост. Те са благоприятствани от целия комплекс от систематизираните до тук промени в особеностите и факторите на производствения процес, както и в структурата на икономиката на съвременния етап. Без да отменят изцяло преимуществено прилаганите форми на традиционната заетост (на пълно работно време и на безсрочен трудов договор), нарастват организационната, числената и функционалната гъвкавост, както и гъвкавостта на работното време и на заплащането. (Владиминова, Атанасова, 2008) При доминиращия относителен дял и ускоряващото се развитие на сектора на услугите се застъпват повече дейности и професии, за които е възможно въвеждане на обвързване на работната заплата с равнището на трудовото изпълнение, извършване на работа от дома вместо на съответното работно място в организацията (фирмата), работата на непълно работно време или за определен период, и др. Увеличават се случаите на промени в трудовите задължения, а също и на работа на споделена длъжност, на заети на втора работа при непълно работно време и др. Гъвкавите форми на заетост повишават възможностите за реализиране на по-високи и допълнителни доходи за хората, за по-бърза реакция на фирмите към променящите се пазарни условия и особено при възникване на кризи в икономиката, улесняват прехода от непълна към по-сигурната и по-стабилна пълна заетост.

През последните няколко десетилетия чувствително се интензифицира и движението (мобилността) на хората, а с това и на работната сила. При задълбочаващите се процеси на интеграция, на регионализация и глобализация хората търсят възможности за приложение на труда си вече не само в рамките на обособения национален трудов пазар, но и извън него. Формират се и се разрастват вътрешните и външните миграционни потоци – които се свързват със смяна на местожителството в границите на една държава или в друга държава от региона или света. В основата им са предимно икономически причини и принуда, стремежът на хората да намерят по-благоприятни условия за приложение и заплащане на труда им. Особено силно се усеща тази ускоряваща се мобилност на работната сила в ЕС, между страните членки на ЕС, поради въвеждането и наличието на нормативни регулации на общия (регионалния) пазар на труда. Заедно с това обаче възниква и необходимост от синхронизиране и унифициране на националните образователни системи, което да допринесе за улесняване на трансфера на знания и умения, за взаимно признаване на придобитите образователно-квалификационни степени и на усвоените професии. На тази основа се разраства локационната (географската) гъвкавост, разбирана в по-широк смисъл, но също и в тесен смисъл – като движение на работната сила между организациите и между отделните сегменти на трудовия пазар (Владиминова, Атанасова, 2008, с. 8).

При допускането, че преходът към новия тип икономика, до голяма степен базирана на знанието, все още е в ход и не е приключил, може да се очаква проявление и на други, допълнителни сравнителни характеристики и различия, както и на нови, различни проявления на труда.

В същото време трябва да се отбележи, че систематизираните особености не са присъщи на развитието на икономиката и труда във всички държави в света. Все още съществуват страни с по-ниско равнище на икономическо развитие и недостатъчно развит сектор на знанието, които не са в състояние да преминат към новия тип икономика и съответно не биха могли да поставят такъв фактор като знанието за водещ в икономическото си развитие. В някои от тези страни съществува и несъответствие между степента на развитие на човешките ресурси и организацията на обществото, от една страна, и характера на новата икономика, от друга страна. Затова свидетелства и недостигът на квалифицирани специалисти на регионалния (в Европейския съюз) и на световния трудов пазар, който не може да бъде запълнен дори и от нарастващата миграционна активност, характерна за някои региони. И не на последно място е противоречието, засягащо концентрацията на голяма част от интелектуалния и технологичния потенциал на човечеството в развитите държави, което затруднява прилагането на концепцията за икономика на знанието на глобално равнище.

Заклучение

Много изследвания и теоретични концепции от последните години са посветени на протичащите все по-интензивни процеси на икономическа интеграция, регионализация и глобализация, на постепенното преобразуване на индустриалната "класическа" икономика в нова информационна икономика, базирана в различна степен на знанието. Трансформацията засяга почти всички характеристики и сфери на икономиката, като от особено значение е промяната в източника на богатството, който от капитала под формата на материални активи все по-осезателно преминава към капитала под формата на нематериални активи, като знание и всякакъв вид информация, т.е. формира се и нараства ролята на човешкия капитал. Като относително нова форма на капитал той има очевидни преимущества пред старите форми на капитал. Едно от основните от тях е неговата неизчерпаемост и практическата му неограниченост за развитие и експлоатация. Обособяването на този нов фактор на производството, свързан с човека и труда, води и до промени в другите форми на капитала. Една съществена част от инвестициите в тях на съвременния етап се отнася до създаването и използването на новите компютърни технологии, които обуславят развитието и разширяването на формите на приложение на нематериален и високо интелектуален капитал. Те изискват други умения за работа, базирани се на добри познания в областта на високите технологии, което предполага друга, по-висока квалификация и образователно равнище на трудовите ресурси. Освен по-високата квалификация на работната сила, се променят и степента на самостоятелност при реализирането на заетостта, както и относителният дял на прилагания сложен и специализиран труд, нараства разнообразието на изпълняваните действия в рамките на трудовия процес. Промени претърпяват и формите на заетост, като все повече се утвърждават гъвкавите, които дават възможност за по-пълно използване на работния ресурс, допълнителни доходи и съчетаване на семейните с професионалните задължения.

В заключение може да се обобщи, че трудът в новата икономика е много по-разнообразен, осъществяван от по-високо квалифицирани кадри, с по-динамично развитие и в крайна сметка много по-съвършен от този в предходните етапи на развитие на икономиката. Тенденцията сочи еднозначно, че всички тези характеристики предстои да се обогатяват и доразвиват, без да се отклоняват от посоката на развитие, в която са поели през последните десетилетия. Успоредно с това предстои да се допълват и усъвършенстват или да се разработват нови теоретични възгледи и концепции.

Бележки:

- [1] Монографията на М. Кастелс е издадена в три отделни тома, два от които включително и на български език:
- The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996; второ издание, 2000; и на български език: Възходът на мрежовото общество, ИК "Лик", 2004;
 - The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1997; и на български език: Силата на идентичността, ИК "Лик", 2006;
 - The End of the Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. III. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1998.
- [2] В редица изследвания се отстоява възгледът, че в съвременните условия се наблюдава друг тип динамика на икономиката в дългосрочен хоризонт. Преди всичко се подчертава, че се променя продължителността на фазата на икономическия подем (тя се удължава) като елемент от структурата на бизнес цикъла, с което настъпват определени трансформации в цикличния характер на развитието на икономиката; че в границите на периодите на подема могат да се открояват краткосрочни повтарящи се и циклообразни колебания – т.е. на мястото на традиционните икономически цикли (със спадове и подеми) по-често проявление в съвременността е възможно да имат т.нар. цикли на растежа. (Вж. по-подробно напр.: Пиримова В., Цикличност в икономиката, С., Издателски комплекс – УНСС, 2014; Спасов Тр., Пазарна трансформация и конкурентоспособност на икономиките в преход, С., Университетско издателство "Стопанство", 2006 и др.)
- [3] Втората вълна А. Тофлър асоциира с индустриалната цивилизация. Тя обхваща периода от XVIII в. до втората половина на XX в., когато започва сблъсъкът с новия икономически ред и високотехнологичното общество на Третата вълна. Вж.: Тофлър А., Третата вълна, изд. къща "Пейо К. Яворов", С., 1991, с. 37.

Референции:

- Белл Д., (1999) Грядущее постиндустриальное общество, М., издат. Academia.
(Bell D., (1999) Gryadushtee postindustrialynoe obshtestvo, M., izdat. Academia.)

Василев Й., (2012) Информационното общество. Съвременно състояние и възможности за развитие в България, Издателство "Абагар", Велико Търново

(Vasilev Y., (2012) Informationsnoto obshtestvo. Savremenno sastoyanie i vazmozhnosti za razvitie v Balgariya, Izdatelstvo "Abagar", Veliko Tarnovo)

Владиминова К., М. Атанасова, (2008) Гъвкави форми на заетост в малките и средните предприятия: състояние и възможности за развитие, С., Годишник на УНСС, (Vladimirova K., M. Atanasova, (2008) Gavkavi formi na zaetost v malkite i srednite predpriyatiya: sastoyanie i vazmozhnosti za razvitie, S., Godishnik na UNSS)

Джурова Св., (2007) Някои аспекти на новия характер на труда в глобалната икономика, С., Годишник на МГУ "Св. Ив. Рилски", т. 50

(Dzhurova Sv., (2007) Nyakoi aspekti na noviya harakter na truda v globalnata ikonomika, S., Godishnik na MGU "Sv. Iv. Rilski", t. 50)

Дракър П., (2000) Мениджмънт предизвикателствата през 21 век, С.

(Drakar P., (2000) Menidzhmant predizvikatelstvata prez 21 vek, S.)

Дракър П., (1992) Новите реалности, издат. "Христо Ботев", С.

(Drakar P., (1992) Novite realnosti, izdat. "Hristo Botev", S.)

Дракър П., (2000) Посткапиталистическото общество, Издателство "Лик", С., (Drakar P., Postkapitalisticheskoto obshtestvo, Izdatelstvo "Lik", S., 2000)

Дятлов С., (2000) Принципы информационной революции и их роль в развитии общества, Информационное общество

(Dyatlov S., (2000) Printsipy informatsionnoy revolyutsii i ih roly v razvitiі obshtestva, Informationsnoe obshtestvo)

Кастелс М., (2004) Възходът на мрежовото общество, С., (Kastels M., (2004) Vazhodat na mrezhovoto obshtestvo, S.)

Кастелс М., (2006) Силата на идентичността, ИК "Лик"

(Kastels M., (2006) Silata na identichnostta, IK "Lik")

Корнейчук Б., (2006) Информационная экономика, М., (Korneychuk B., (2006) Informationsnaya ekonomika, M.)

Курицкий А., (2000) Интернет-экономика: закономерности формирования и функционирования. М.

(Kuritskiy A., (2000) Internet-ekonomika: zakonomernosti formiruvaniya i funktsionirovaniya. M.)

Кънев М., (2014) За политическа икономия в контекста на новите реалности, В сборника: Политическа икономия и икономическа теория, Издателски комплекс-УНСС

(Kanev M., (2014) Za politicheska ikonomiya v konteksta na novite realnosti, V sbornika: Politicheska ikonomiya i ikonomicheska teoriya, Izdatelski kompleks-UNSS,)

- Николова Н., (2003) Новите форми на труд през XXI век – предимства и недостатъци, В: Трудът и неговата защита през XXI век, УИ Стопанство, (Nikolova N., (2003) Novite formi na trud prez XXI vek – predimstva i nedostatatsi, V: Trudat i negovata zashtita prez XXI vek, UI Stopanstvo)
- Младенова З., (2002) Глобализация на икономиката, В: Световното стопанство в условията на глобализация, Издат. къща СТЕНО, Варна (Mladenova Z., (2002) Globalizatsiya na ikonomikata, V: Svetovното stopanstvo v usloviyata na globalizatsiya, Izdat. kashta STENO, Varna)
- Пиримова В., (2014) Цикличност в икономиката, С., Издателски комплекс – УНСС (Pirimova V., (2014) Tsiklichnost v ikonomikata, S., Izdatelski kompleks – UNSS)
- Спасов Тр., (2006) Пазарна трансформация и конкурентоспособност на икономиките в преход, С., Университетско издателство "Стопанство" (Spasov Tr., (2006) Pazarna transformatsiya i konkurentosposobnost na ikonomikite v prehod, S., Universitetsko izdatelstvo "Stopanstvo")
- Стиглиц Дж., (2003) Глобализацията и недоволните от нея, УИ "Стопанство", С. (Stiglits Dzh., (2003) Globalizatsiyata i nedovolnite ot neya, UI "Stopanstvo", S.)
- Стиглиц Дж. Е., (2008) Информацията и промяната в парадигмата на икономиката, В: Нови хоризонти в икономиката, Академично издателство "Проф. М. Дринов", С. (Stiglits Dzh. E., (2008) Informatsiyata i promyanata v paradigmatata na ikonomikata, V: Novi horizonti v ikonomikata, Akademichno izdatelstvo "Prof. M. Drinov", S.)
- Тапскот Д., Э. Д. Уильямс, (2009) Викиномика, «Бест Бизнес Букс», Тапскот Д., (2001) Цифров капитал. Да обуздаем силата на бизнес мрежите, "Абагар", С. (Tapskot D., E. D. 2009 Uilyyams, Vikinomika, «Best Biznes Buks», Tapskot D., (2001) Tsifrov kapital. Da obuzdaem silata na biznes mrezhite, "Abagar", S.)
- Тофлър А.и Х. Тофлър, (2002) Новата цивилизация. Политиката на Третата вълна, С. (Toflar A.i H. Toflar, (2002) Novata tsivilizatsiya. Politikata na Tretata valna, S.)
- Тофлър А., (1992) Прогнози и предпоставки, Факултет по журналистика и масови комуникации, С. (Toflar A., (1992) Prognozi i predpostavki, Fakultet po zhurnalistika i masovi komunikatsii, S.)
- Тофлър А., (1991) Третата вълна, изд. къща "Пейо К. Яворов", С. (Toflar A., (1991) Tretata valna, izd. kashta "Pevo K. Yavorov", S.)
- Тошкова С., (2005) Социалните предизвикателства в икономическата теория – преоценка на либералната парадигма, УИ "Стопанство", С.

(Toshkova S., (2005) Sotsialnite predizvikatelstva v ikonomicheskata teoriya – preotsenka na liberalnata paradigma, UI "Stopanstvo", S.)

Drucker P., (1969) The Age of Discontinuity, London: Heinemann.

Dunning J., Regions, Globalization and the Knowledge-Based Economy, available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=1597E48B525B20483A833927306F05AB?doi=10.1.1.126.5894&rep=rep1&type=pdf> (accessed 16 September 2014)

Kok W., Facing the Challenge. (2004) The Lisbon Strategy of Growth and Employment, EC,

Kotelnikov V., New Economy: Key Features of the New Rapidly Globalizing and Changing Knowledge Economy, available at: http://www.1000ventures.com/business_guide/crosscuttings/new_economy_transition.html (accessed 7 January 2017)

Leadbeater Ch., New measures for the new economy report. International Symposium "Measuring and Reporting Intellectual Capital: Experience, Issues and Prospects", 9-10 June 1999

The Work Foundation, The Knowledge Economy: How Knowledge is Reshaping the Economic Life of Nations, 2008, available at: http://www.theworkfoundation.com/DownloadPublication/Report/41_41_KE_life_of_nations.pdf (accessed 22 September 2013)